

ПРЕДСТАВНИКИ РОДУ ТРОЙНИЦЬКИХ У НАУКОВОМУ ТА СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Стаття присвячена науковій та суспільній діяльності визначних представників роду Тройницьких, які належать до непересічних особистостей та активних діячів наукового та суспільного життя Російської імперії другої половини ХІХ ст. Через призму висвітлення індивідуального, що пов'язано з життям, діяльністю та світоглядом кожного з відомих Тройницьких, у всій повноті відкривається сучасна їм епоха.

Ключові слова: рід Тройницьких, Російська імперія, друга половина ХІХ ст., науковий діяч, суспільне життя, світогляд.

Статья посвящена научной и общественной деятельности выдающихся представителей рода Тройницких, относящихся к неординарным личностям и активным деятелям научной и общественной жизни Российской империи второй половины ХІХ ст. Через призму освещения индивидуального, что связано с жизнью, деятельностью и мировоззрением каждого из Тройницких, во всей полноте открывается современная им эпоха.

Ключевые слова: род Тройницких, Российская империя, вторая половина ХІХ столетия, научный деятель, общественная жизнь, мировоззрение.

Article is devoted scientific and public work of outstanding representatives of family of Troynickikh concerning to not ordinary persons and active figures of a scientific and public life of Russian empire second half ХІХ centuries. Through a prism of enlightening individual, that is connected to a life, activity and outlook of each of family of Troynickikh, in all completeness the epoch opens modern him.

Key words: family of Troynickikh, Russian empire, second half ХІХ centuries, the scientific figure, a public life, outlook.

Розвиток історичної науки неможливий без історико-біографічних досліджень. Відтак, дослідження родинної історії відіграє важливу роль у сучасній історіографії, оскільки дозволяє відтворити генетичний зв'язок та спадкоємність поколінь. Метою даної статті є визначення місця та ролі кращих представників роду Тройницьких у науковому та суспільному житті Російської імперії ХІХ ст. Окремі аспекти життєдіяльності представників роду Тройницьких, насамперед, наукових, громадських діячів і літераторів, привертала увагу дослідників, але в сучасній історичній науці відсутнє спеціальне дослідження, присвячене цій тематиці.

Рід Тройницьких мав українське козацьке коріння і брав свій початок на Полтавщині. У процесі перетворення козацько-старшинської еліти на дворянство Російської імперії були переглянуті генеалогічні матеріали українських козацько-старшинських і шляхетських родів з метою затвердження їх у російському дворянстві та внесення до губернських родовідних книг. Так,

родинний герб Тройницьких був внесений у Частину 15 «Общего гербовника дворянских родов Всероссийской империи». Зображення та докладний опис родинного герба міститься в роботі В.К. Лукомського та В.Л. Модзалевського «Малороссийский гербовик» [1]. Деякі біографічні відомості про окремих представників фамілії надаються в «Короткой родословной дворян Тройницких» [2]. Родовід був складений та надрукований у Санкт-Петербурзі в 1911 р. одним з представників роду – С.М. Тройницьким (1882-1946), відомим мистецтвознавцем, який протягом 1918-1927 рр. займав посаду директора одного з найбільших у світі художніх і культурно-історичних музеїв – Ермітажу.

Першим задокументованим представником роду був полтавський полковий писар і сотник Келебердянський Павло Тройницький (?-1740), який у 1687 р. серед інших підписав славнозвісні Коломацькі статті. Онук П. Тройницького, Григорій Устинович Тройницький (1774-1812), з 17 років перебував на військовій службі. На

початку XIX ст. він служив у Ладозькому мушкетерському полку, що на той час був дислокований в Одесі [3]. У 1806 р. Г.У. Тройницький одружився на Мотроні Хомівні Волошиновій, дочці полтавського поміщика. У 1807 р. у родині народився первісток – Олександр Григорович Тройницький – відомий російський статистик і державний діяч. Пізніше він згадував про своє дитинство: «До дитячих моїх спогадів належить, наприклад, час, коли за теперішнім Сабанєєвим мостом були офіцерські казарми. В одній з них, яка збереглася і донині, зрозуміло, переробленій пізніше, я народився...» [4].

У 1812 р. майор Г.У. Тройницький брав участь у бою з наполеонівськими військами біля селища Салтанівка, у якому був важко поранений і незабаром помер. Через цю трагічну обставину дітей (молодший брат О.Г. Тройницького, Микола, народився 9 квітня 1811 р.) виховувала мати. Важке матеріальне становище родини погіршило те, що під час епідемії чуми в Одесі в липні 1812 р., відповідно до карантинного статуту міста, все майно Тройницьких підлягало спаленню. Серйозну допомогу родині в цей час надав генерал-губернатор Новоросійського краю А.Е. Ришельє, який не залишив родину без уваги і 2 червня 1813 р. листом повідомив М.Х. Тройницьку про призначення їй пенсії у розмірі 434 руб на рік.

У середині 20-х рр. XIX ст. О.Г. Тройницький «першим учнем» закінчив Ришельєвський ліцей, де у 1827 р. був призначений виконуючим обов'язки ад'юнкта фізико-математичних наук і вже через рік затверджений на цій посаді [5]. У цей період О.Г. Тройницький почав викладати в гімназії при ліцеї математику та цивільну архітектуру [6]. Випускник Ришельєвського ліцею О. Сумароков, згадуючи О.Г. Тройницького у своїх спогадах, виділив його середінших викладачів, підкреслюючи шляхетні риси характеру та поважне ставлення до учнів [7]. Але з Ришельєвським ліцеєм О.Г. Тройницького пов'язувала не лише викладацька діяльність. У листопаді 1830 р. він був обраний членом та вченим секретарем Тимчасового комітету для створення проекту статуту гімназії при ліцеї. Лише на початку 30-х рр. XIX ст. він звільнився з цього навчального закладу. Місце ліцею в житті О.Г. Тройницького визначається не лише здобутими тут знаннями та навичками. Адаже атмосфера, що панувала в ліцеї, сприяла формуванню світогляду майбутнього вченого та державного діяча.

У жовтні 1829 р. О.Г. Тройницький був затверджений на посаді викладача історії і географії в Одеському інституті благородних дівчат. З цим навчальним закладом, заснованим у 1806 р., О.Г. Тройницького пов'язувала багаторічна діяльність у відомстві Одеського навчального округу. На початку 30-х рр. XIX ст. він зайняв посаду інспектора інституту. Залишивши в 1837 р. викладання, О.Г. Тройницький був обра-

ний членом його ради. Під його керівництвом у роки Кримської війни (1853-1856) була здійснена евакуація навчального закладу до Вознесенська. У період служби у відомстві Міністерства народної освіти О.Г. Тройницький брав енергійну участь у розробці правил і статутів навчальних закладів, що створювалися в Одесі. Будучи членом ради Одеського приказу громадського опікування, він багато зробив для розвитку благодійних установ міста.

Молодий педагог і чиновник був помічений генерал-губернатором Новоросійського краю і Бессарабії М.С. Воронцовим. Так, у 1834 р. він довіряв О.Г. Тройницькому посаду редактора газет «Одесский вестник» та «Journal d'Odessa» – видань, яким генерал-губернатор надавав великого значення. Ініціативний адміністратор та високоосвічений державний діяч не помилився у своєму виборі. Новий редактор перетворив «Одесский вестник» на кращу з провінційних газет. У роки редакторської діяльності з 1834 по 1857 рр. О.Г. Тройницький постійно вдосконалював зовнішню форму та внутрішній зміст газет. Завдяки наполегливості редактора з 1837 р. «Одесский вестник» отримав дозвіл самостійно складати політичні огляди, джерелом для яких слугували публікації не лише столичної преси, як це було раніше, але й закордонних газет. Редагування газет О.Г. Тройницький сполучав із авторством головних рубрик російськомовного видання. Він особисто працював над підготовкою відділу «Заграничные известия», який постійно вдосконалював. У рубриці нерідко друкувалися оригінальні судження стосовно закордонних подій. Більше 20 років у «Внутренних известиях» О.Г. Тройницький розглядав динаміку торгівлі чорноморських, азовських, дунайських портів та торгівлі на сухопутному кордоні Бессарабії. Окреме місце серед статистично-аналітичних статей редактора займали статті, присвячені успіхам торгівлі Одеси. Все це сприяло тому, що «Одесский вестник» та «Journal d'Odessa» перетворилися в найпопулярніші і впливові місцеві видання. Так, кількість передплатників «Одесского вестника», що складала в 1834 р. біля 300, зросла у 1857 р. до 2000.

У середині 30-х рр. XIX ст. О.Г. Тройницький стає співробітником заснованого в Одесі статистичного комітету. Спроба створити місцеві статистичні комітети на Одещині мала стати однією з дій уряду Російської імперії для більш ефективного збирання статистичних даних. Але, на жаль, заснування цього комітету в 1835 р. залишилася лише спробою, і його діяльність не відклалася окремим фондом в архівах. У середині 60-х рр. А.О. Скальковський, роблячи огляд розвитку статистики в Одесі в першій половині XIX ст., діяльності Одеського статистичного комітету присвятив лише декілька рядків. Дослідник, зокрема, вказував, що в 1835 р. було засновано особливий статистичний комітет, член якого О.Г. Тройницький, був там єдиним діячем,

який, «взявши у своє завідування «Одесский вестник», розміщував у ньому двадцять років підряд найбільш детальні і точні відомості про торгівлю, господарство й успіхи Новоросії» [8]. Взагалі восьмирічне існування південноукраїнського комітету не приносило уряду очікуваної користі. Під час свого існування комітет публікував дуже мало відомостей. Тому через бездіяльність комітету «Одесский вестник» залишався однією з можливостей для видання статистичних матеріалів.

Помітною постаттю в Одесі був також молодший брат О.Г. Тройницького – М.Г. Тройницький (1811-1892), поет, автор багатьох фейлетонів «Одесского вестника». Так, йому, зокрема, належить стаття, присвячена перебуванню в Одесі і у Вознесенську у вересні 1837 р. видатного російського поета В.А. Жуковського [9]. Як і старший брат, освіту він отримав у Ришельєвському ліцеї, де брав активну участь у виданні ліцейської газети «Ареопаг». Закінчив ліцей М.Г. Тройницький у 1831 р. [10]

Протягом тривалого часу М.Г. Тройницький надавав велику допомогу редактору у виданні «Одесского вестника». Зокрема, братами Тройницькими були підготовлені і опубліковані некрологи, присвячені О.С. Пушкіну. Надруковані вони були без підпису двома мовами: французькою у «Journal d'Odessa» 12 лютого 1837 р. і російською – у «Одесском вестнике» днем пізніше. Однак розгляд всіх наявних матеріалів дозволяє із упевненістю припускати, що автором некролога, надрукованого у «Journal d'Odessa», був О.Г. Тройницький. Що стосується некролога, опублікованого «Одесском вестнике», то у своїх спогадах, які, до речі, є єдиним мемуарним свідченням про історію опублікування некрологів, М.Г. Тройницький говорить про своє одноосібне авторство. Хоча російська стаття не була блідим повторенням французької, вона, безсумнівно, написана під великим впливом статті французького видання. Тому, імовірно, при написанні цього некролога М.Г. Тройницьким була використана стаття брата [11].

Не дивлячись на те, що кар'єра М.Г. Тройницького була скромнішою і відомостей про нього значно менше, він багато зробив для розвитку кредитно-банківських установ півдня Російської імперії. Відомо, що М.Г. Тройницький працював управляючим Одеської сухопутної митниці. Майже одразу після створення головної кредитної установи імперії – Державного банку, він взяв активну участь в організації роботи його відділення в Одесі. З 1862 р. М.Г. Тройницький обіймав посаду одного з двох директорів, а через два роки став управляючим Одеської контори Державного банку. Водночас наприкінці 1860-х рр. М.Г. Тройницький був членом правління, а з 1872 р. – головою правління Одеського товариства взаємного кредиту, заснованого в 1868 р. Відомо також, що він паралельно очолював Одеську контору Державного банку [12].

М.Г. Тройницький закінчив кар'єру дійсним статським радником, тривалий час працював мировим суддею 13-ї дільниці, що свідчило про довіру до нього городян [13].

Крім державної служби, багато часу і сил брати Тройницькі віддавали в різні роки свого життя громадській діяльності. Перелік товариств, комітетів, рад, що діяли на благо міста, у яких працювали суспільні діячі, величезний.

Наприкінці 1857 р. О.Г. Тройницький назавжди покинув Одесу і переїхав до Петербурга [14]. Проте навіть працюючи в столиці, вчений сприяв соціально-економічному розвитку Одеси. Відомо, що він допоміг не тільки створенню Одеського міського кредитного товариства, але і головного конкурента цього товариства – Земського банку Херсонської губернії (на це вказують адресовані йому листи губернського маршалка Є.О. Касінова) [15]. Живучи в Петербурзі, О.Г. Тройницький не переривав зв'язки з Одесою, кілька разів приїжджав у місто, де його радо приймали численні друзі.

У столиці О.Г. Тройницький у вересні 1857 р. був призначений завідувачем відділу Статистичного комітету Міністерства внутрішніх справ та членом Головного управління цензури. З його наполегливої ініціативи Статистичний комітет був перетворений у Центральний і одержав права департаменту. Центральний статистичний комітет у 50-ті роки XIX ст. виконував ряд спеціальних робіт у рамках підготовки селянської реформи. О.Г. Тройницький взяв участь у роботі особливо важливого напрямку статистичних досліджень, які характеризували покріпачене населення Російської імперії. Дослідник зосередив свою увагу на аналізі матеріалів останньої 10-ї ревізії податного населення Російської імперії, що проводилася після закінчення Кримської війни (1853-1856 рр.).

Доробок О.Г. Тройницького став помітним внеском у розвиток статистичної науки в Російській імперії середини XIX ст. Робота вченого «Крепостное население в России по 10-й народной переписи» [16] була високо оцінена сучасниками і дотепер є важливою статистичною працею. Дослідження науковця розкривають основні кількісні зміни і тенденції розвитку кріпосного селянства перед проведенням скасування кріпацтва в Російській імперії. Пророблена вченим робота дозволила одержати необхідні відомості про масштаби кріпосного права в Російській імперії і хоча б приблизно прорахувати соціальні й економічні наслідки та результати майбутніх реформ.

Самовіддана робота О.Г. Тройницького на користь науки мала великий суспільний резонанс. У 60-ті рр. XIX ст. вчений був обраний членом-кореспондентом Бельгійської Центральної статистичної комісії, почесним членом Херсонського, Курського, Вітебського губернських статистичних комітетів та Бессарабського обласного статистичного комітету. Наукову діяльність О.Г. Тройницький успішно сполучав з державною службою.

У 1861 р. він став товаришем міністра внутрішніх справ, а у 1867 р. – сенатором і членом Державної ради.

Активна наукова, громадська та державна діяльність О.Г. Тройницького неодноразово була відмічена протягом всього життя науковця численними відзнаками та нагородами. У 1837 р. під час епідемії чуми, що охопила Одесу, він брав активну участь у її ліквідації, за що був нагороджений золотою медаллю. Серед державних відзнак О.Г. Тройницького – найбільш почесні: орден Святої Анни 1-го ступеня (1859), орден Святого Князя Володимира 2-го ступеня (1861), орден Білого Орла (1865) та орден Святого Олександра Невського (1870) [17]. Останній запис у формулярному списку про службу науковця датується 4 березням 1871 р., а вже 12 березня у Петербурзі О.Г. Тройницький помер через холеру.

Династія статистиків Тройницьких була продовжена. Син О.Г. Тройницького, Микола Олександрович Тройницький (1842-1913), також став відомим статистиком. По закінченню курсу в Олександрівському лицейі він служив у Міністерстві внутрішніх справ, також займав посаду віце-губернатора в Ярославлі. У 1883 р. М.О. Тройницький, як і батько, очолив Центральний статистичний комітет. Цю посаду він займав до 1897 р., коли був обраний головою Статистичної ради.

Вчений очолив підготовку і проведення першого загального перепису населення в Російській імперії. Перепис тривав майже вісім років – з 1897 по 1905 р. Під керівництвом М.О. Тройницького проводився аналіз результатів перепису, які були опубліковані під його редакцією у 89 томах (119 книгах) під заголовком «Первая всеобщая перепись населения Российской

империи 1897 г.». Кожний том містив передмову, написану М.О. Тройницьким, де вчений справедливо відмічав недоліки ревізького і адміністративно-поліцейського методів підрахунків населення. На думку дослідника, проведення загального перепису було неминучим. Роблячи висновки стосовно проведеної роботи, статистик підкреслював: «Оцінюючи значення перепису 1897 року, не можна не вказати, що, не дивлячись на величезність території й цілковиту новизну праці, яка вперше проводиться, – здійснення перепису можна визнати цілком вдалим» [18].

Відзначимо той факт, що живучи в Петербурзі, нащадки О.Г. Тройницького не переривали зв'язків з Одесою. Так, у 1909 р. колекцію музею Одеської міської публічної бібліотеки, відомого як «Зал імені графа М.М. Толстого», названий так на честь головного опікуна бібліотеки, поповнили надходження від тасного радника Г.О. Тройницького. Син О.Г. Тройницького надіслав з Петербурга чотири літографії видів старої Одеси – два види старого театру, види митниці і Єкатерининської вулиці. Свій подарунок Г.О. Тройницький передав з листом, у якому висловлював побажання, щоб колекціоновані ним види сприяли вивченню перебування в Одесі О.С. Пушкіна [19].

Таким чином, життєдіяльність представників роду Тройницьких свідчить про їх належність до непересічних особистостей та активних діячів наукового та суспільного життя Російської імперії другої половини ХІХ ст. Через призму висвітлення індивідуального, що пов'язано з життям, діяльністю та світоглядом кожного з відомих Тройницьких, у всій повноті відкривається сучасна їм епоха.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лукомский В.К., Модзолевский В.Л. Малороссийский гербовик / В.К. Лукомский, В.Л. Модзолевский. – СПб., 1914. – С. 186-187.
2. Краткая родословная дворян Тройницких. – СПб., 1911. – II табл.
3. Гончарук Т.Г. Нашадки українських козаків та «народження Одеси» / Т.Г. Гончарук. – Одеса, 2006. – С. 90.
4. Банкет в честь А.Г. Тройницкого // Одесский вестник. – 1868. – 17 августа.
5. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 139. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 4.
6. ДАОО. – Ф. 44. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 63-74.
7. Сумароков А. Воспоминание об одесском Ришельевском лицее с 1820 по 1828 гг. / А. Сумароков // Одесский вестник. – 1885. – 15 ноября.
8. Скальковский А.А. Предисловие / А.А. Скальковский // Труды Одесского статистического комитета. – Вып. 1 – Одеса, 1865. – С. 9-10.
9. Тройницкий Н.Г. // Одесский вестник. —1837. – 25 сентября.
10. ДАОО. – Ф. 44. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 29-30.
11. Тройницкий Н.Г. По поводу статьи «Одесского вестника» 1837 года о смерти Пушкина / Н.Г. Тройницкий // Отзывы о Пушкине с юга России. В воспоминание пятидесятилетия со дня смерти поэта 29 января 1887 г. – Б.м., 1887. – С. 8-13.
12. Дружкова І.С. Козацькі нащадки Олександр та Микола Тройницькі як організатори кредитно-банківських установ Одеси середини ХІХ ст. / І.С. Дружкова // Українське козацтво у вітчизняній та загальноєвропейській історії. – Одеса, 2005. – С. 39-40.
13. Яковлев В.А. Николай Григорьевич Тройницкий (Некролог) / В.А. Яковлев // Одесский вестник. – 1892. – 9 октября.
14. Отъезд Тройницкого из Одессы // Одесский вестник. – 1857. – 10 сентября.
15. Шидловский А.Ф., Тройницкий А.Г. Одесский период его жизни / А.Ф. Шидловский // Русская старина. – 1897. – № 2. – С. 144-145.

16. Тройницкий А.Г. Крепостное население России по 10-ой народной переписи / А.Г. Тройницкий. – СПб., 1861. – 92 с.
17. ДАОО. – Ф. 139. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 2.
18. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. / Под. ред. Н.А. Тройницкого – Т. 1. – СПб., 1899. – С. 3.
19. ДАОО. – Ф. 153. – Оп. 1. – Спр. 163. – Арк. 4.

Рецензенти: д.і.н., проф. П.М. Тригуб;
к.і.н., доц. І.С. Міронова.

© Картелян О.Д., 2009

Стаття надійшла до редколегії 26.06.2009 р.